

Andok Mónika

Trendek az online vallási folyamatokban a koronavírus-járvány idején Magyarországon

A 2020-as koronavírus-járvány, illetve az ahhoz kapcsolódó lezárások, a szociális távolságtartás bevezetése mind Magyarországon, mind globálisan átalakította az emberek mindennapjait: a munkavégzést, az oktatást, a vásárlást, a szórakozást éppúgy, mint a családtagokkal, a barátokkal való kapcsolattartást. E tanulmányban azt mutatom be, miként reagáltak a magyar egyházak 2020 tavaszán a fizikai lezárásra és az online térbe való átköltözésre. Az egyházakban kétirányú munka indult el különös intenzitással: egyrészt az online megjelenés megszervezése, másrészt a digitális technológia biztosította lehetőségekre való teológiai reflexiók kimunkálása. E tanulmányban azt is elemzem, hogy az esemény-, illetve a közösségalapú egyházi, vallási jelenlét esetében milyen platformokon és mit közvetítettek az egyházak a híveiknek, a követőiknek. Emellett a befogadói oldalról is áttekintem az online vallási szertartásokba való bekapcsolódás mintázatait. Ezzel kapcsolatban online anyaggyűjtést végeztem arra vonatkozóan, hogy a hívők milyennek érzékelték *a társas jelenlét megélését*, a képernyő-alapú *interaktivitást és navigálást*, az *autonómia* és a *személyesség mértékét* a digitális rítusok során, mit jelentett az élő közvetítés jelentéstulajdonítási folyamatában a kamera jelenléte, mit jelentettek pontosan azok a vizuális elemek és eljárások, amelyek az streamelés során eltértek a valós jelenlét esetében zajló vizuális észleléstől. Összességében egy új vizuális tapasztalattal, optikai valóság-reprezentációval volt dolguk a híveiknek, ami új típusú interaktivitást és részvételt tett lehetővé a számukra.

Kulcsszavak: digitális vallás, egyházak az interneten, koronavírus-járvány

Az egyházak reakciói: a digitális átállás két hulláma

A járvány magyarországi kezdetekor, 2020 márciusában kezdődött meg a nyilvános hitélet – átmenetinek szánt – átcsatornázása a hálózatra. A digitális átállás első hullámában az offline színterekről a digitális online felületre került át ugyanaz a vallásos cselekmény, ceremónia, rítus. Ebben az időszakban a technológiára, annak alkalmazására fókuszált a figyelem, illetve a digitális felhasználói jártasság, médiajártasság hiányára vagy meglétére. Az egyházak, a vallási közösségek célja az volt, hogy vizuálisan minél inkább az azonosságot, az azonos élményt hangsúlyozzák. A problémák is erre a területre, a technológiai átvitelre, az eszközök rendelkezésre állására, elérhetőségére koncentráltak. Ebben a szakaszban még a veszteségek számbavétele folyt, annak áttekintése, hogy mit veszített a vallás, a vallási közösség a digitális átállással. A második hullámban már a hálózati médiahatások felismerésére, illetve e hatások moderálására, a felfedezett lehetőségekre esett a figyelem (Campbell 2020a).

A hálózati jelenlét teológiai megfontolásai

A járvánnyal kapcsolatos hatások bemutatása során először azt célszerű felvázolni, hogy az intézményes egyházakban a hálózati felületekre való „átköltözés” milyen teológiai kérdéseket, reflexiókat vetett fel, miként gondolnak az online megjelenített szertartásokra, rítusokra, illetve miként válik az offline mellett az online jelenlét stratégiájának végiggondolása is sürgető követelménnyé az egyházakban.

A 2020. március 11-én megjelent kormányrendelet szabályozásával összhangban a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház március 16-án, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia március 17-én jelentette be, hogy szüneteltet minden nyilvános egyházi alkalmat.¹ Az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség bezárta a zsinagógákat, 2020. március 20-án, pénteken már nem gyűltek össze közös ünneplésre.² A lezárások miatt a legsürgetőbb kérdés az volt az egyházak számára, hogy miként biztosítható a közösségi hitélet lehetőségének fenntartása a klasszikus tömegkommunikáció eszközök, illetve az internet segítségével. A 2020-as tavaszi helyzetben kutatóként azt volt érdemes elemezni, hogy az egyes egyházak miként határozzák meg a közvetített esemény „státusát” az offline eseményhez mint normatív eseményhez viszonyítva. A történelmi egyházak álláspontja szerint a valós és a közvetített helyzet semmiképp nem azonos, nem egyenértékű, és nem cserélhető fel egymással (Sajgó 2020).

A katolikus egyház rendelkezései szerint lehet közvetíteni a miséket, ám a „szentmisén való testi jelenlétet nem pótolja a képernyőszentmise” (Sajgó 2020). Másként vélekedtek az ortodox egyházban a mediatizációról. John Zizioulas pergamoni metropolita, az ortodox egyház egyik vezetője nem értett egyet, és nem is támogatta a szertarások online, illetve televíziós közvetítését. Úgy vélte, a liturgia megkívánja a személyes jelenlétet. Ha az emberek a járvány miatt az otthonaikba vannak zárva, akkor szent szövegeket érdemes olvasniuk, de nem a szent liturgia szövegét.³ A Magyarországi Református Egyház teológiai iránymutatása a következő volt:

Az otthoni úrvacsora szükséghelyzetet jelez (súlyos betegség, kijárási tilalom, járvány, háború). Nem pótolja a gyülekezeti közösség úrvacsora-ünnepét, ám rendkívüli helyzetekben felette szükséges, hogy az úrvacsorában megtapasztaljuk a Krisztussal való titokzatos közösséget a Szentlélek erejében.⁴

Ám, mivel nem volt egységes álláspont a kérdésben sem a lelkészek, sem a hívek között, azt a szöveg is jelzi: azon lelkészek, akik nem tartanak úrvacsorát

...legyenek ők is ugyanolyan megértéssel azon kollégáik iránt, akik lehetségesnek tartják az úrvacsorát a közvetített istentiszteletbe beiktatni. ... Megértjük azokat a gyülekezeti tagokat is, akik különböző okok folytán nem kívánnak, vagy nem tudnak élni az otthoni úrvacsorázás lehetőségével.⁵

Az izraeliták a széder est ünneplésére készültek a járvány 2020 áprilisi időszakában.⁶ Elektromos eszközt a zsidók szombat ünnepén nem kapcsolhatnak be, s ez alól a telefon, a számítógép sem kivétel:

Természetesen mindenki egyetért azzal, hogy tilos használni ilyen és más elektromos technológiát ünnepen vagy sábeszkor – ahogy ezt meg is írják. Ez alapján nem elfogadható elindítani és élőben közvetíteni a Facebookon egy szombatfogadást és esti imát, szombatszégésnek számít annak is, aki közvetíti és annak is, aki nézi.⁷

Az amerikai kutató, Heidi Campbell a járvány kapcsán több egyházi vezetőt kért fel arra, hogy foglalja össze tapasztalatait (Campbell 2020a). Albert Bogle (2020), a skót egyház vezetője úgy vélekedett, hogy a lezárás hónapjaiban több

1 Szüneteltessenek minden egyházi alkalmat, <http://reformatus.hu/mutat/17143/>, <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-31256994>, https://hvg.hu/itthon/20200315_evangelikus_istentisztelet_egyhaz_koronavirus.

2 Lásd <https://tfilin.hu/udvarias-mincha-koronavirus-idejen-rabbi-oberlander-baruch/>.

3 Lásd <https://publicorthodoxy.org/>.

4 Lásd <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/istentiszteleti-ajanlasok-krizishelyzetben/>.

5 Lásd <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/istentiszteleti-ajanlasok-krizishelyzetben/>.

6 Lásd <https://zsido.com/unnepek/aktualis-unnep/>.

7 Lásd <https://zsido.com/alhir-a-videokonferencia-szeder/>.

közös munka, együttgondolkodás vált lehetővé az egyház, valamint a képzőművészek, a zenészek és a technológiai szakemberek között. Emellett az egyház vezetése nyitottabb lett a digitális világra. Több ezer egyházi vezető kezdett streamelni, posztolni vagy igyekezett más módon használni a közösségi médiát. Bogle mindezt előremutató és hasznos dolognak tartja, s missziós lehetőséget is látott a helyzetben. Arni Svanur Danielsson (2020) lutheránus egyházi vezető szerint az online liturgia erősebben részvételi jellegű, még akkor is, ha nincs benne átváltoztatás. Ugyanekkor nehézséget jelent a digitális ceremóniák közvetítésénél, hogy a prédikátor az offline helyzetben ismerte a közönséget, közösséget, a közeget, teret, ahol a liturgia zajlott, a hálózati felületen azonban ebben bizonytalan. A pozitívumok közül azt emelte ki John Floberg (2020) lelkész, aki a járvány idején regisztrált a Facebookra, hogy örömteli meglepetés volt számára, mennyi „ismerősnek jelölést” kapott, majd a posztolt vallási tartalmak után többen keresték emailben is. Így arra ébredt rá, ha maga a közeg még szokatlan is számára, ám tele van ismerőssel. David Silverkors (2020) svéd evangélikus vallási vezető néhány fontos tanúságát emeli ki a digitális átállásnak. Az első az, hogy az egyházak számára szükségzerű a digitális jelenlét. A második az, hogy meg kell ismerni a lelki, spirituális közösségek digitális valóságát, ugyanakkor a hagyományos vallási, spirituális gyakorlatok értékeivel is tisztában kell lenni.

Digitálisan közvetített tartalmak

A járvány miatt kihirdetett vészhelyzetben a hívek nem látogathatták az egyházi intézményeket, templomokat, imaházakat vagy közösségi tereket. A találkozás, a bekapcsolódás felülete a digitális hálózati média lett. Mind a vallásos hitbéli meggyőződés megtapasztalásának, mind a vallási gyakorlatoknak új módjai jelentek meg a digitális környezetben (Sbardelotto 2016). A tanulmány e részében azt mutatom be, hogy a különböző egyházak és vallási csoportok milyen típusú tartalmak közvetítettek, illetve milyen online közösségi találkozási lehetőségeket biztosítottak követőiknek.

Érdekes különbséget tenni az *esemény-alapú* és a *közösség-alapú* közvetítések között, az előbbiekhöz a miséket, az imaórákat, a szentségimádásokat stb. sorolva, míg az utóbbiakhoz a közösségek nem liturgikus jellegű csoportos beszélgetéseit. Természetesen nem lehet éles különbséget tenni a kettő között, inkább azt mondhatjuk, hogy az egyik típusban az esemény, a másikban a közösség dominanciája fontosabb. Az esemény-alapú közvetítések közül ki kell emelnünk a szentmiséket. Számos katolikus plébánia saját technikával közvetítette a vasárnapi szentmisét, de voltak olyanok is, amelyek csak a prédikációkat osztották meg. A közvetítés platformja többnyire a Facebook streamlehetősége volt, illetve – ha a plébániának, az egyházmegyének nemcsak Facebook-oldala volt, hanem Youtube-csatornája is – akkor a felvett tartalmakat feltöltötték oda is. Az ezzel kapcsolatos anyaggyűjtésem egyik kiindulópontja a Facebook egyik gyűjtőoldala volt, a „Keresztény közvetítések gyűjteménye”, amely figyelemirányító oldalként működött és működött a járvány második hullámának idején is.⁸ Ezen a felületen a posztoló leírja, melyik plébániáról, mikor, milyen közvetítés lesz elérhető, hova lehet becsatlakozni a híveknek.

Rendkívül fontos volt annak a mintázatnak az azonosítása, hogy a videonézetségi adatok minden esetben magasabbak voltak, mint a misére fizikailag ellátogatók valószínűsíthető száma. Csak néhány érdekesebb adatot közölve: a Szent István Bazilika húsvéti miséjét több mint 10 ezren nézték,⁹ az Erdő Péter bíboros celebrálta misét pedig 11 ezernél többen. A bencések pannonhalmi húsvéti szertartását majdnem 5 ezren követték, és körülbelül ugyanennyien a Debreceni Református Nagytemplomból jöttek.¹⁰ De a kisebb plébániáknak is több száz nézettségük volt. Az első az azonban vitathatatlanul a Csíksomlyói Pünkösdi adást illeti, amelyet 65 ezren néztek meg.¹¹ A katolikus egyház, a plébániák további liturgikus alkalmakat (szentségimádás, vesperás, ima, rorate) is megosztottak, és olyan egyházi-kulturális tartalmak is felkerültek, mint a könyvajánló, a napi gondolatok vagy akár a teológiai beszélgetések. A Ferences Rendtartomány húsvéti konferenciájának alkalmait 5–9 ezren

8 Lásd <https://hu-hu.facebook.com/groups/845140862575770/>.

9 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=0yv5T4a2FIQ>.

10 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=Luqoeh-zbzo>, <https://www.youtube.com/watch?v=EgY7w3ZIDCU>.

11 Elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=UZKeJymVygk>.

nézték.¹² A református egyház istentiszteleteket osztott meg, illetve egy technikai segítséget tartalmazó videót is, az evangélikus egyház istentiszteletet, a zsidó közösség szertartást nem, inkább oktatási tevékenységhez kapcsolódó tartalmakat, például a Virtuális Bét Midrást.¹³

A tipológia felállítása után a nézettségi adatokat elemezve néhány mintázati elem kirajzolódik a közvetítésekből:

- Az egyház, vallási-szerzetesi közösség vezetésének iránymutatása mellett nagy szerepe van az egyéni (papi, szerzetesi, laikus) aktivitásnak, ambíciónak a közvetítések megvalósulásában.¹⁴
- A vallási közösségek, a vallási hovatartozás offline adatai tükröződni fognak az online adások nézettségi adataiban: a nagyobb egyházaknál a nézettség magasabb lesz, mint a kisebb egyházak esetében.¹⁵
- Azok a plébániák, amelyek az online közvetítés mellett döntöttek, minden esetben több nézővel számolhattak, mint az offline esemény résztvevőinek száma.¹⁶
- Bár különösen érzékeny tartalomról van szó, az internet átlagához mérve kevés volt a „troll”, a gúnyolódás, az irónia, illetve számos esetben kikapcsolják a hozzászólás funkciót.¹⁷
- Érvényesül az a Barabási Albert-László (2013: 90) feltárta szabályszerűség is, hogy aki hamarabb érkezett, az hamarabb kezdett követőket gyűjteni, és jókora előnyre tett szert, s ez az előny megmarad, sőt növekedhet is a népszerűségi kapcsolódás törvényszerűsége miatt.
- A térbeliséghez kapcsolódó hálózati hatás a geográfiai tértől való függetlenedés, hiszen az internet új mintázatot hozott a fizikai helyek összekapcsolódásában. Ez az egyházakkal kapcsolatban is beigazolódtott, mivel ha az emberek offline vesznek részt vallási szertartáson – legyen az mise, istentisztelet vagy imaóra –, akkor többnyire a lakóhelyükhöz közeli templomba, imaházba vagy zsinagógába mennek. Az online közvetítések között viszont személyes beállítódásaik, szimpátiájuk vagy éppen a szertartást vezető egyházi személy hitelessége alapján fognak választani. Az adatokból láthatjuk, hogy egy-egy népszerűbb pap, lelkész vagy rabbi esetében a YouTube több mint tízezres nézettséget mutat egy-egy szertartás esetében. Ez jóval meghaladja azt a létszámot, amely fizikailag jelen lehetett volna az eseményen, vagyis a hallgatóságuk a hálózat terébe geográfiai értelemben bárholnan jöhet, bárholnan csatlakozhat.¹⁸
- A globális hatás kevéssé érhető tetten, kevesen követték a nagy egyházi centrumok – kivéve a Vatikán – közvetítéseit. Sokkal inkább a helyi közösséghez való ragaszkodás, illetve a lelkeségi centrumok (bencés, jezsuita, ferences) hatása tükröződött az adatokban.¹⁹
- A médiakonvergencia következtében azoknak az adásoknak lesz nagyobb a nézettségük, amelyek beágyazódnak más felületekbe is, egy elemeiként. Például egy rendi plébánia videója a rendtartomány nagyobb felületén is megjelenik, vagy ha egy közvetítést valamelyik vallási rádió (a Magyar Katolikus Rádió, a Mária Rádió) vagy televízió (a Bonum TV, az EWTN televízió) átvette, és a saját platformján is megosztotta, az ugyancsak nézettséget növelő tényező volt.²⁰

12 Lásd <https://www.youtube.com/channel/UC4kcszDESGY4kN6M6hV3afA>.

13 Lásd <https://zsido.com/virtualis-bet-midras/>.

14 Lásd <https://www.facebook.com/groups/845140862575770/posts/850526355370554>. A Szolnoki Református Gyülekezet 2020. március 29-i közvetítése.

15 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=ejvrUwTZiMI>, http://www.ksh.hu/nepszamlalas/ablak_vallas. Például a Magyarországi Metodista Egyház, amelynek 2400 tagja van a KSH adatai szerint (katolikusnak 3,8 millió, reformátusnak 1,15 millió ember vallotta magát) videójának nézettsége kevesebb lesz, mint a történelmi egyházak tekintetében, de nem feltétlenül arányosan kevesebb.

16 Lásd <https://www.facebook.com/watch/?v=349804032677408>. A Tolnatáj Televízió Dunaszekcsőről közvetít szentmisét, a video nézettsége 1.800 fő, míg a valós résztvevők száma 60–80 fő.

17 Lásd <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=lvTKsjuajFQ&fbclid=IwAR3FoXykTjVnsdTfkskRRPFqXJrUGBkc4gqMcy3eY6C22gY9LqkUosZtN8Y>.

18 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=Fpox6ICq5ws>. A Romániai Evangélikus Lutheránus Egyház magyar nyelvű istentiszteletét nem csak romániai evangélikusok nézheték.

19 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=QeOMZ5O79fg&list=PL98FC02E5AA17A7C8&index=478>, <https://www.youtube.com/watch?v=687vFJx2gt8&list=PLHI88zW108A12xIXa11LrAfkQsrhftjC>. Az EWTN közvetítését 2020. áprilisában világszerte 4400-an nézték, míg például a bencések közvetítését Pannonhalmáról több mint 8000-en.

20 Lásd https://www.youtube.com/watch?v=RCpbu0K6uU0&list=PLC7BrO_ZPZAA8knE5zrKIFfAV8Of0A8_&index=705. A Szent István Bazilikából közvetített a Bonum Televízió 2020. április 10-én.

A nézettségi adatgörbéket vizsgálva azt tapasztaltam, hogy a 2020-as vészhelyzet kihirdetése utáni egy-két hétben volt arányaiban a legmagasabb a vallási közvetítések nézettsége. Ezt két okra vezethető vissza. Az egyik a bizonytalanság, a félelem helyzete, mivel ilyen körülmények között általában megnő a valláshoz, a spirituális tartalmakhoz fordulók aránya (Sinding Bentzen, 2020).²¹ A másik ok valószínűleg a kíváncsiság volt: vajon fog-e működni az online közvetítés, s ha igen, miként? Áprilisban a nagy vallási ünnepek követése járt kiemelkedő nézőszámmal, majd április végére, május elejére stabilizálódott a felhasználók száma. Némi erodálódás – felezettől függő arányban – megfigyelhető volt. A vészhelyzet elmúltával, az offline alkalmak visszaállításával a legtöbb felületen megszűnt az online szertartások közvetítése. Ahol megmaradt, ott csökkent a nézők száma, de nem tűntek el teljesen a digitális felhasználók. A járvány második hullámában – bár nem zárták be a templomokat – mégis tapasztalható volt digitális visszarendeződés: nem a tavaszi mértékben ugyan, de a nagyobb oldalakat több ezren, a kisebbeket is több százan követték.

A vallási közösségi élet más aspektusaira is nagyobb hangsúlyt helyeztek a járvány idején: oda, ahol a résztvevői kultúra interaktivitási lehetőségei jobban kibontakoztathatóak voltak. Ilyen lehet az oktatás, a reflexiók megfogalmazásának lehetősége, a párbeszéd lehetősége a közösségen belül, az összefogás és a támogatás megélése, digitális megtapasztalása. Az intézményes egyházakhoz lazább szálakkal kötődő vagy hangsúlyozottan ökumenikus online csoportok közül kettőt emelek ki: az egyik az *Ez az a nap!* mozgalom, a másik a 777 online vallási közösség. Az *Ez az a nap!* Facebook-oldalának 220 ezer követője van, s megosztásai közül a zenés tartalmak a legnépszerűbbek. A 777 blog Facebook-oldalát 75 ezren követik, s amikor 2020. november 15-én este 8 órára közös imára hívta követőit a 777 közösség, akkor több mint 60 ezren voltak jelen az oldalon,²² s a felületen megjelenő digitális térkép tanúsága szerint nemcsak Magyarországról, illetve Európából, hanem szó szerint minden kontinensről volt bejelentkezés.

A fent említett esetekben az esemény jellege mellett az online közösségnek is jelentős szerepe volt a közvetítés nagy számú megtekintésében. Ahogy korábban írtam, az egyházi közösségeknek nemcsak arra kellett gondot fordítaniuk a járvány idején, hogy a vallási szertartásaikat online elérhetővé tegyék, hanem arra is, hogy közösségi alkalmakat teremtsenek a digitális térben. Hogy ehhez milyen platformot (Facebook, YouTube, Zoom, Teams) választottak, az mérlegelés kérdése, hiszen a technológiai lehetőségek nem semlegesek, a semlegességet abban az értelemben elgondolva, hogy eltérő számú csatlakozónak lesz lehetősége mikrofonnal és kamerával bekapcsolódni a beszélgetésbe, illetve más-más interakció típusokat tesznek lehetővé az egyes felületek. A Facebook like-jai mellett kommentelni és megosztani is lehet a tartalmakat. Egyébként éppen a miseközvetítésekhez kapcsolódóan lehetett látni egy olyan interaktív megoldást, hogy a hívek kommentbe írták azokat a szövegrészeket, amelyeket élőben mondtak volna a szertartás alatt. Voltak, akik hashtagek használatával jelezték, hogy valamilyen vallási közösséghez tartoznak. A Zoom vagy a Teams esetében lenémított állapotban is lehet jelezni a hozzászólási szándékot, ikonokkal is meg lehet jeleníteni a tapsot. Az amerikai lelkész Nandra Perry (2020) szerint a Zoom Egyház karizmája az, hogy a(z amerikai) vidéki egyházak számára jó lehetőség a növekedésre.

A különböző felületek eltérő módon biztosították a társas megtapasztalást. Például látják-e egymást a csoporttagok, vagy csak a mindenkori megszólaló lehet a képernyőn? Milyen benyomásokat kelt a befogadóban az osztott képernyő, s ez a benyomás megegyezik-e, vagy legalább hasonlít-e a csoport offline tapasztalataira? Mindez azért is fontos, mert a bemutatás módja kihat a reprezentáció hitelességére. Az erősen vizuális fókuszú kultúrában, az istentiszteletekről streamelt videóknak látott üres padsorok, magányos papok nem erősítették a közösség érzését, különösen akkor nem, ha minden egyéb interaktív visszajelzési forma is hiányzott a közvetítésből (Campbell 2020b). Néhányan erre találták ki azt a megoldást, hogy híveik arcképét tették a padokra.

Összességében tehát a közösség, a csoport típusa, belső szerkezetének ismerete rendkívül fontos ahhoz, hogy megfelelő technológiai platformot válasszanak az online összejövetelük lebonyolítására, mert ezen múlik a digitális átállás sikere. Ha rossz, a közösség szerkezetéhez, igényeihez nem „idomuló” megoldást választanak,

21 Joe Middleton: 2020 More than HALF of young people are praying online during pandemic, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8619383/More-HALF-young-people-praying-online-pandemic.html?fbclid=IwAR1JmeN-hPZTGNO2SySZE-i-HxmYnPULW85Brmhn4I-HPvXiKwBrY7YA1J4>.

22 Az oldal adminjának közlése alapján.

akkor félresiklik az online átállítás. A cél ezekben az esetekben az, hogy a digitális tér ne csupán egy hely legyen, ahová „felmennek” a tagok, hanem a közösségi kapcsolatok megtapasztalhatóságának lehetőségét is nyújtsa, képes legyen a személyes támogatás érzésének átvitelére is. Olyan új típusú technológiai környezetet kell keresni vagy létrehozni, amely megfelel a vallási, spirituális igényeknek. E digitális környezet alakítása nemcsak a meglévő platformokon történhet, arra újabbakat is ki lehet fejleszteni. Egyházi vezetőként éppen ezt tette Troy Shepherd (2020), amikor kifejlesztett egy SURROUND nevű applikációt. Ezzel olyan technológiai eszközt alkotott, amely összhangban volt az egyház értékeivel és küldetésével, amellyel lelki közösséget lehet építeni, valódi értelmes kapcsolatokkal.

A személyes történetek és megküzdési stratégiák elmondása az internetes közösségekben ugyancsak jó gyakorlatnak tűnik – Ilona Nord (2020) evangélikus teológus szerint. Hiszen ilyenkor a megszólaló a kereszténység üzenetét saját, hiteles történetén keresztül mutatja meg, s a közösségi médiában az efféle felhatalmazottság (*empowerment*) magától értetődő, természetes dolog. Az egyén vallási közösséghez való kapcsolódásának új mintázatai alakulhatnak ki a digitális térben. S bár ez az átalakulás már korábban megkezdődött, a karantén alatt – kényszerűségből – intenzívebbé vált.

Megváltozott befogadói kontextus

A járványt megelőző időszakban rendszeresen templomba járó hívek igénye és együttműködése is kellett ahhoz, hogy az egyházi szertartások online közvetítése eredményes legyen. A befogadók szempontjából e tanulmányban kitérek a jártasságokra és a befogadás térbeli és időbeli kontextusára is.

A tömegkommunikáció egyik sajátossága, hogy a magánélet privát terébe hozza el, ott jeleníti meg a közélet nyilvános tereit és az ott felmerülő témákat. Különösen erős volt ez a hatás a televízió esetében, amely az otthonok nappalijába vizuálisan is befogadhatóvá tette a közélet tereit. A mostani szituáció, a vallási szertartások online közvetítése annyiban más, hogy a privát térben nem csupán nyilvános, de egyben szakrális tereket emel át. S a szakrális térben másképp viselkednek az emberek, mint a nappalijukban. A családi diskurzusok egy része erről szól: hogyan kell felöltözni a közvetítésre, maradhat-e a papucs, lehet-e közben felállni és elmenni; enni vagy inni. A válasz persze csak ritkán fekete vagy fehér, inkább egyfajta átmenetet látunk a privát tér és a szakrális tér között. Az otthonon belüli szakrális tér megteremtésében több vallási előjáró is megemlítette a házi oltár felállításának lehetőségét, amelynek évszázadokra visszavezethető hagyományait tárta fel a néprajz, amikor az úgynevezett szentsarokról mint a magánáhitat helyeiről ír (Sajgó 2020). A bencés közösség imasarak berendezését ajánlotta: „Készítsetek elő egy imasarkot (gyertyával, kereszttel, Szentírással)!”²³

A digitális jelenlét, a hálózati kommunikáció nemcsak a teret változtatta meg, hanem az időt, az időbeli hozzá-férést is. Mert bár az egyházak élőben közvetítik a vallási eseményeket az interneten, a befogadók, a résztvevő hívők korántsem biztos, hogy élőben és nem felvételtől fogják visszaneézni azokat. Megint családi döntési autonómia kérdése, hogy valós időben követi-e az eseményeket vagy sem. Úgy vélem, minél több időt töltenek az egyházak a digitális térben, a hálózat hatásai annál erőteljesebben fognak mutatkozni.

Tulajdonképpen mind a tér, mind az idő vonatkozásában azt mondhatjuk, hogy a hálózati kommunikáció duplikálja a kontextust: nemcsak a befogadás fizikai kontextusa fontos, hanem a digitális környezet is, vagyis az, hogy milyen más tartalmak környezetében jelenik meg a vallási tartalom.

Végző soron azt vizsgálva, hogy milyen szempontok alapján keresnek a maguk számára megfelelő misét, miseközvetítést, Anita Cloete (2020) az érdekességet, versenyt és a népszerűséget említi. Én azonban úgy vélem, legalább négy faktort érdemes figyelembe venni a döntéshozatal értékelésekor: a spirituális, a tematikus, az esztétikai és a mediális szempontokat. Spirituális szemponton értve a szertartás hitelességét, a hitelesség érzetét, tematikus szemponton, hogy mennyire releváns, érdekes vagy szórakoztató tartalmat keres a befogadó, esztétikai szemponton a szép képminőséget, a jó hangot, esetleg a vágást, míg a médiaszemponton a megszólaló

23 Lásd <https://pannonhalmifoapatsag.hu/kreativ-viragvasarnap/>.

hírnevét, hírességét és a hasonlókkal folytatott versenyt. A közvetítések közül választó vallásos ember saját preferenciáinak megfelelően fog választani a lehetőségek közül.

A befogadókhoz kapcsolódóan még három kérdést említek meg röviden. Az egyik a generációs különbségek erősebb láthatósága. Ezen azt értem, hogy a fiatalok, a digitális bennszülöttek sokkal hamarabb barátkoztak meg az online közvetítésekkel, s valószínűleg már a lezárások előtt is tartoztak online vagy hibrid (egyszerre offline és online) vallási közösséghez. Ők másként gondolkodnak a digitális térben megvalósuló hitelességről és az autoritásról is, mint idősebb társaik.

Másodikként említem az adatbiztonsági kérdéseket. Néhány esetben a közösség ugyanis az online találkozásra használt platformok tekintetében nem bízott meg a szolgáltatóban. Elsősorban német leírásokban talákoztam ezzel a félelemmel: Ralf Peter Reimann (2020) említette, illetve a magyarok esetében a 777 közösség tagjai (Andok & Vigh 2018). S egy esetben szerzői jogi utalásokat is találtam, az online közvetített temetések esetében. Egy cikk abban segítette a gyászolókat, hogy mire érdemes figyelniük a szertartás közvetítésének megszervezése során. S az egyik pont az, hogy ügyeljenek a szerzői jogokra, mert ha a temetés alatt olyan gyászzene szól, amelyet szerzői jog véd, akkor a Facebookon közvetített adás el fog némulni, mivel a közösségi oldal érzékeli, hogy jogvédett zenéről van szó, s lenémítja azt.²⁴

A járvány a politikában, a vallás és a politika kapcsolatában is tükröződött. Donald Trump amerikai elnök 2020. március 15-ét az Egyesült Államokban nemzeti imanappá nyilvánította, amikor is a koronavírus áldozataiért könyöröghettek a különféle egyházak hívei. A proklamáció megemlíti, hogy a járvány miatt nem tudnak az emberek templomokba, imaházakba, mecsetekbe, zsinagógákba járni, de az imára nagy szükség van. Több bibliai részt is idéz: 1 Péter 5:7, a 91-ik zsoltárt és Lukács evangéliumából a 1:37 részt.²⁵ Magyarországon pedig Szijjártó Péter külgazdasági miniszter november 15-ei posztjában utalt arra, hogy csatlakozott a 777 blog felhívásához, s este 8 órakor a közösséggel együtt maga imádkozott a járvány áldozataiért.²⁶

Következtetések

E tanulmány azt tekintette át, hogy a koronavírus-járvány idején miként változott meg az egyházak, a vallási közösségek online megjelenése. Miként gyorsult fel a digitális átállás vagy inkább kiterjesztés alakulása, amit egy teológiai tisztázó munka is kísért az egyházak részéről? A korábban offline működő egyházak számára lehetővé, sőt bizonyos értelemben kényszerűséggé is vált, hogy online felületen is megjelenjenek. Ez többnyire az offline szertartások online közvetítését jelentette, amibe sok kisebb plébánia is bekapcsolódott. A szertartások streamelése mellett a vallási közösségek, csoportok is kiterjesztették működésüket az online felületekre. Megjelentek digitális imaszobák, támogatói beszélgetések, s virtuális kávézók is.

Nyilvánvalóvá vált, hogy nincs egyetemes, egyforma megoldás a vallások, az egyházak online megjelenése tekintetében. Voltak, akik könnyen adaptálták digitális felületre a tevékenységüket, és voltak, akik nem, sőt egyenesen elzárkóztak tőle. A rugalmas, innovációra nyitott közösségek könnyebben oldották meg az online felületen való megjelenést. A karantén feltárta a technológia, az internet olyan lehetőségeit, amelyek korábban észrevétlenek voltak a vallási közösségek számára.

24 Lásd <https://factsandtrends.net/2020/04/23/4-tips-for-livestreaming-a-funeral-service/>.

25 Lásd <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-national-day-prayer-americans-affected-coronavirus-pandemic-national-response-efforts/>.

26 Lásd <https://www.facebook.com/szijjarto.peter.official/photos/214505703375321>.

Irodalom

- Andok, Mónika & Víg Fanni (2018): Religious communities' digital media use: a Hungarian case study. In: Mihaela A. Tudor & Stefan Bratosin (eds.): *Believe in Technology: Mediatization of the Future and the Future of Mediatization*. pp. 378–392. Les Arcs: IARSIC.
- Barabási Albert-László (2002/2011/2013): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Bogle, Albert (2020): Turning Flavor of the Month into Staple Diet. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 7–10. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Campbell, Heidi A., ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Campbell, Heidi A., ed. (2020b): *Digital Ecclesiology: A Global Conversation*. Digital Religion Publications, Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Cloete, Anita (2020): The Church is Moving On(line). In: Heidi A. Campbell, ed. (2020b): *Digital Ecclesiology: A Global Conversation*. pp. 27–32. Digital Religion Publications, Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Danielsson, Arni Svanur (2020): Connection Trumps Technology. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 10–12. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Floberg, John (2020): The Challenges of Online in Indian Country & Rural America. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 17–19. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Nord, Ilona (2020): Hope-Storytelling in the Age of Corona: How Pastors Foster the Community of Faith. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 67–71. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Perry, Narda (2020): The Charism of Zoom Church. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 29–31. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Reimann, Ralf Peter (2020): Digital is the New Normal – Churches in Germany During the Corona Pandemic. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 31–34. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Sajgó Szabolcs (2020): *Szemponatok a képernyőszenntmisék kultúrájának kialakításához*, https://jezsuita.blog.hu/2020/03/22/szemponatok_a_kepernyoszenntmisek_kulturajanak_kialakitasahoz?fbclid=IwAR2zRcpikxVmGCKdWji1rTqSdVPssAPPEv1A4i6Aw_rHUGPxXoizXwrQ3CA.
- Sbardelotto, Moises (2016): And the word became network: An analysis of the circulation of the 'Catholic' in online communicational networks. *Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, no. 11, pp. 229–253.
- Shepherd, Troy (2020): Is Your Church Ready for Social Distancing? In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 40–43. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Silverkors, David (2020): Four Lessons I've Learned in the Wake of the Pandemic. In: Heidi A. Campbell, ed. (2020a): *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. pp. 37–40. Digital Religion Publications. An Imprint of the Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies.
- Sinding Bentzen, Jeanet (2020): *In Crisis, We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic*. CEPR, CAGE.

Forrásjegyzék

- <https://factsandtrends.net/2020/04/23/4-tips-for-livestreaming-a-funeral-service/>
- <https://pannonhalmifoapatsag.hu/kreativ-viragvasarnap/>
- <https://publicorthodoxy.org/>
- <https://reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/istentiszteleti-ajanlasok-krizishelyzetben/>
- <https://www.facebook.com/szijasarto.peter.official/photos/214505703375321>

<https://www.facebook.com/watch/?v=349804032677408/>
https://www.youtube.com/watch?v=RCpbu0K6uU0&list=PLC7BrO_ZPZAA8knE5zrKIFlfAV8Of0A8_&index=705
<https://www.facebook.com/groups/845140862575770/posts/850526355370554>
<https://www.youtube.com/watch?v=QeOMZ5O79fg&list=PL98FC02E5AA17A7C8&index=478>
<https://www.youtube.com/watch?v=687vFJx2gt8&list=PLHI88zWI08AI2xIXaI1LrAfkQsrhftpjC>
<https://www.youtube.com/watch?v=ejvrUwTZiMI>
<https://www.youtube.com/watch?v=Fpox6ICq5ws>
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=lvTKsjuajFQ&fbclid=IwAR3FoXykTjVnsdTfkskRRPFqXJrUGBkc4gqMCY3eY6C22gY9LqkUosZtN8Y>
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas
<https://tfilin.hu/udvarias-mincha-koronavirus-idejen-rabbi-oberlander-baruch/>
<https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-national-day-prayer-americans-affected-coronavirus-pandemic-national-response-efforts/>
<https://www.youtube.com/watch?v=UZKeJymVygk>
<https://zsido.com/alhir-a-videokonferencia-szeder/>
<https://zsido.com/unnepek/aktualis-unnep/>
<https://zsido.com/virtualis-bet-midras/>
Joe Middleton (2020): More than HALF of young people are praying online during pandemic: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8619383/More-HALF-young-people-praying-online-pandemic.html?fbclid=IwAR1JmeN-hPZTGNO2SySZE-i-HxmYnPULW85Brmhn4I-HPvXiKwBrY7YA1J4>

Abstract in English

Trends in online religious processes during the COVID-19 pandemic in Hungary

The COVID-19 pandemic in 2020, the related closures, and the introduction of social distancing, have both in Hungary and globally transformed people's everyday lives: work, education, shopping, entertainment, as well as keeping in touch with family and friends. This study shows how Hungarian churches reacted in the spring of 2020 to physical closure and moved to online space. In the churches, two-way work began with special intensity, to organise the online appearance on the one hand, and to work out theological reflections on the possibilities provided by digital technology on the other. This study investigates the questions of what platforms the churches used and what messages they conveyed to their believers and followers during event- and community-based church and religious presence. Patterns of involvement are reviewed in online religious ceremonies from the believers' viewpoint. In this regard, online data collection was conducted on how believers perceived the experience of social presence, screen-based interactivity and navigation, and the degree of autonomy and personality during digital rites. What did the presence of the camera mean in the process of meaning making, particularly the visual elements and procedures that differed from the visual perception of real presence? Overall, the believers had to deal with a new visual experience, an optical representation of reality, which allowed them to engage in a new type of interactivity and participation.

Keywords: churches on the internet, COVID-19 pandemic, digital religion

Andok Mónika habilitált egyetemi docens, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikációtudományi Tanszékének vezetője. Doktori fokozatát 2006-ban szerezte, 2018-ban habilitált. Főbb kutatási területei: médiaműfajok, hálózati kommunikáció, vallás és digitális média kapcsolata. Legutóbbi kötetei: *Digitális média és mindennapi élet* (2016), *A kommunikáció rituális elmélete* (2017). Az Eötvös József Kutatóközpont Információs Társadalom Kutatóintézetének 2020-ban megbízott szenior kutatója volt. A Magyar Kommunikációtudományi Társaság alapító tagja, valamint a Network for New Media, Religion and Digital Culture Studies tagja. Email: andok.monika@btk.ppke.hu